

МІФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ГУЦУЛЬСЬКОЇ РАННЬОВЕСНЯНОЇ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВІДОБРАЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглядається ранньовесняна календарна обрядовість гуцулів крізь призму міфології. Робиться спроба з'ясувати своєрідні риси міфологічної системи гуцульського народного календаря. При цьому характеризується формування певної ідентичності на локальному рівні.

Ключові слова: міфологія, календарна обрядовість, ідентичність, гуцули.

Календарно-обрядовий цикл тісно пов'язаний з міфологією, яка становить його підґрунтя і є важливою передумовою до забезпечення своєрідності і певної ідентичності на локальному рівні. В даному випадку міфологічна семантика єднає фольклор і обрядовість в єдину систему народного календаря¹. Потрібно враховувати також те, що міфологічний компонент не тільки єднає різні сторони обряду, а також передбачає розуміння деякої смислової сторони календарної обрядовості. Культурна та етнічна ідентичність тісно пов'язана з народною обрядовістю, навіть можна говорити про те, що одним із найважливіших чинників, що впливає на визначення етнічної ідентичності є включеність у народну культуру (знання і дотримання народних традицій, звичаїв та обрядів)².

Характеристика елементів гуцульської ранньовесняної обрядовості знаходила своє відображення в різних наукових дослідженнях, але питання взаємозв'язків гуцульської міфології, календарної обрядовості та визначення на їх основі локальної ідентичності досі не розглядалось. Так, доволі повно подали характеристику весняних звичаїв та обрядів гуцулів В.Шухевич та П.Шекерик-Доників, які творили ще в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. і залишили значну спадщину, а також австрійський дослідник Л.Вайгіль. Проблему осмислення місця міфологічних елементів у календарній обрядовості розглядали Т.Агапкіна, В.Давидюк, М.Костомаров, В.Буряк. Питання визначення культурної ідентичності на основі народних звичаїв та традицій торкнулись у своїх дослідженнях Д.Ентоні Сміт, В.Сергійчук тощо.

Дана стаття покликана осягнути, по-перше, увесь комплекс міфологічних аспектів гуцульської ранньовесняної обрядовості, по-друге, визначити їх значення в процесі формування ідентичності на локальному рівні в межах гуцульського регіону, що і визначає своєрідний характер народної обрядовості.

Загалом, варто відзначити, що ранньовесняний цикл календарної обрядовості це період від Стрітення до Вербної неділі³. Саме на цей час припадають такі визначні свята гуцульського календаря як Стрітення (Стріченє), Великий піст (говіне), Євдокії, Федоровиця, Благовіщення (Благовішінє), Благовісника, Вербна неділя (Бечкова). Міфологічний аспект цього періоду народного календаря простежується в таких елементах традиційно-звичаєвої обрядовості: віруваннях, пов'язаних з пробудженням природи, діяльністю духів та міфологічних істот; в темі "поганого часу" та численних засторогах, які його супроводжують; різноманітних ворожіннях. Саме аналіз перелічених міфологічних аспектів гуцульської календарної обрядовості та формування на їх основі локальної ідентичності і становить завдання даної статті.

Саме в час ранньої весни в календарних звичаях та обрядах простежується тема пробудження природи. Перші моменти цього природного процесу та його міфологічне осмислення спостерігаються на свято Стрітення (15 лютого). Цього дня, за віруванням гуцулів, "зистрічеєтси зима з літом и борютци, котре кого подужіє. Єк тепло на Стрічине, то побідило

літо, а ек студінь, шо стріха не капне, то перемагає зима і буде ще довго держети"⁴. Крім того, 9 березня святкують гуцули Обрітеніє і вірять, що в цей день починають птахи повертатись із теплих країв, і це знак, що незадовго буде весна. Зокрема, як починають летіти гуси, то обов'язково за чотири тижні має наступити весна⁵. Найяскравіше міфологічні мотиви явища пробудження природи присутні у святі Благовіщення (7 квітня). В гуцулів яскраво виражений елемент пробудження землі. Так, на Благовіщення, за гуцульським віруванням, не вільно її чим-небудь зрушувати, бо, того дня Бог вклав в землю свою голову, аби її розігріти, від чого будиться усяке дихання (все живе), що спало в землі⁶. Також в цей день вперше навесні виганяють гуцули худобу (маржину) пастиись, а також кормлять її сіном, яке зберігають спеціально для цього від Святвечора. До цього сіна додавали рештки страв святкової трапези, сіль, висівки тощо⁷. Це вказує на те, що починає входити в силу весна, і тому, відповідно, худоба має привикати сама шукати собі їжу, а не так як було всю зиму – хазяїн турбувався про неї, приносячи необхідні харчі. Крім того, на Благовіщення кладуть гуцули на дах яйце, на якому пишуть назви різних культур – кукурудзи, вівса тощо, і залишають на ніч надворі. Якщо воно з морозу трісне, то ворожать на чому саме – якщо там, де написана кукурудза, то буде того року на неї врожай⁸. Крім того, перед сходом сонця на це свято ідуть гуцули на високу гору, і як тільки вийде сонце, стріляють у нього, потім лягають горілиць на землю, укриваються хусткою і засинають, а уві сні має показатись їм різна звірина, на яку буде успішне полювання того року.

Саме у цих ритуальних діях приховані не тільки сліди давнього поклоніння зростаючій силі сонця і його поворот на весну та дійства, що мають забезпечувати майбутній добрий врожай, але, що найголовніше, тут приховуються сліди давнього міфу про умираючу і воскресаючу природу, який породжений емпіричними знаннями багатьох поколінь⁹. Суть його полягає в тому, що з року в рік люди спостерігали одне й теж: завмирання і пробудження природи і згодом, з перенесенням на людську і тваринну сферу, зміст цього спостереження став міфом. Він, на думку багатьох дослідників, зародився у давніх мисливців, оскільки очікуваними датами полювання були дні початку осінньої та весняної міграції копитних¹⁰. Натомість, в гуцулів елементи цього міфу чи не найкраще збереглися, оскільки в них досі значно поширене мисливство і скотарство. І порівняно з іншими регіонами, де в час ранньої весни панує уявлення про аграрне божество, поклоніння якому трансформовано у вигляді різних календарних звичаїв та обрядів, то гуцули зберегли елементи скотарського культу та укладу, що зумовлено природно-кліматичними умовами і становить один із аспектів локальної ідентичності.

Це чітко простежується навіть при порівнянні зі звичаями сусідніх бойків, в яких чітко виражені аграрні мотиви весняно-літньої календарної обрядовості. Це втілено у традиційних звичаєвих обрядових діях як: "заорювання", "засівки", "зажинки", "обжинки" тощо та святкуванні так званого "бабського" свята, під час якого жінки-г'аздині, які мали чимале господарство збирались на гостину, на яку заборонялось приходити чоловікам і вважалось, що чим довше жінки будуть гоститися, тим кращий буде врожай¹¹. Звісно, що весняна календарна обрядовість гуцулів не позбавлена численних аграрних мотивів, однак вони більшою мірою завуальовані і менш виражені. Певне пояснення цього подає М.Костомаров, який зазначає, що початок весни мав різне міфологічно-символічне і релігійно-догматичне вираження у землеробів та пастухів, для останніх характерний був звичай, за яким "пастух ходил по дворам с палкою, рукоятка которой изображала руку, держащую железный шар. Пастух кричал: Гонило! стережи! И все думали, что эта палка охраняет стадо от волков"¹². Щось подібне спостерігається сьогодні у гуцулів на Вербну неділю, коли вони беруть до церкви вербове гілля (бечьку), там освячують і вірять, що є доброю ознакою бити нею худобу, бо потім на ярмарку за таку худобу б'ються покупці і це охороняє маржину від граду¹³. Крім того, в гуцулів під час полонинського ходу худобу від лісових тварин охороняє жива ватра, підкова і палиця¹⁴. А 24 лютого вони святкують свято Власія (Уласія), і кажуть, що "це с'єто від ласиці-кіточьки. Наші люде дуже твердо сеткуют Уласія, аби ласичька маржину не кусала, бо як укусит, то маржина відразу гине и на це тяжко найти лік"¹⁵. Це вказує на те, що на час ранньої весни припадає ряд свят, під час яких здійснюються магічні обрядодії, які покликані забезпечити продуктивне скотарство протягом цілого наступного сезону. В цьому виражається і культ

домашніх звірят, який має певне міфологічне підґрунтя, яке втілюється у формі різноманітних вірувань¹⁶. Це важливо в тому сенсі, що дає розуміння міфологічних рис гуцульської ранньовесняної календарної обрядовості, і її суть полягає у формуванні образу певної тотемної тварини, з якої виводилась і рослинна родючість, і відповідно уся міфоритуальна семантика набуває зоогонічних рис¹⁷.

Єдине, що є відображенням аграрного культу та рослинної теми в ранньовесняній календарній міфології гуцулів – це культ зілля. Так, на Стрітення освячують гуцули "трійці" – три свічки, прибрані різним зіллям. Це зілля бережливо зберігають, і ним підкурюють людей, "єк си учепитци икас боля, або шош усахнет"¹⁸. Це вказує на те, що таке зілля допомагає при різних болячках та у випадках, коли на людину націлена негативна енергетика, спричинена діями ворожбитів, знахарів, що на Гуцульщині є досить поширеним явищем. Також цим зіллям підкурюють і худобу, коли вона щось слабує. Також на Благовіщення до сходу сонця перемішують гуцули усяке зілля з сіллю, кутею і дають їсти худобі, і це хоронить її від укусів змій та від ворожок (чередінниць)¹⁹. Саме вони заходять в цей день в чужі загорожі і видоюють молоко у корів. В даному випадку це зілля повинно вберегти людей та худобу від нечистої сили, яка особливо активно діє на початку весни. Такі обрядодії саме на Благовіщення Пресвятої Богородиці мотивуються повір'ям, що "Бог у цей день благословляє всі рослини", і тому через ряст, зілля та перші весняні квіти можна отримати здоров'я на цілий рік²⁰. Важливою в цьому плані є Вербна неділя, яка з особливою пошаною святкується на Гуцульщині. Відповідно до схеми "верба – зростання – здоров'я", весна являє собою час відновлення, вегетації та здоров'я після зимового сну, у чому знаходить реалізацію ключова для народного календаря ідея часового руху та коловороту²¹. Саме в такий спосіб і відбувається осмислення міфологічного смислу цього словесного поєднання і відповідно формується своєрідна міфопоетична картина світу (уявлення про коловорот часу як про рушійну силу життя та енергії).

Особливо міфологічні аспекти календарної обрядовості простежуються в образах різних міфологічних істот, яких досить багато у гуцулів в час ранньої весни порівняно з іншими регіонами. Саме тоді, немов би прокидаються зі сну різні демонологічні істоти. На Гуцульщині вони мають чіткіше та глибше вираження в народній культурі та віруваннях, що становить собою один із аспектів локальної ідентичності. Це зумовлене тим, що період закінчення зими і початку весни в науковій літературі характеризується як певний перехідний час народного календаря, критерієм якого виступають "календарные верования и паремия, которые маркируют наступление сезонного перелома; вторжение хтонического начала в земную жизнь, развития системы запретов; нарушение социальной структуры общества, гадания, предсказания, очистительные ритуалы. На этот период актуальная тема активизации демонов"²².

Одним з перших проявів цього перелому на Гуцульщині є міфологічний образ нетлі. Зокрема, гуцули вірять, що вона перекидається мотилем в ніч з неділі на понеділок Великого посту. Загалом, "нетля – це такий свйитец, така свита жінка від говіня; вона розпускає в часі говіня (Великого посту) свої мотилики – нетлі, а ті входять у хату християнську"²³. З цього випливає, що нетля – не скільки демонічна істота, як святий, хоча має риси першої. В даному випадку можна говорити про язичницькі та християнські взаємозв'язки та нашарування. Ще коли лежать сніги, ці нетлі літають вечором і залітають в ту хату, де покажеться світло. Така поява нетлі характерна тільки в час Великого посту, а з його кінцем, коли розцвітають дерева, вони зникають. З цієї причини сформувався гуцульське повір'я, за яким ці мотилики були вістунами посту, тому їх і стали називати "свйитцем (святим) від посту"²⁴. Основне магічне завдання цієї нетлі полягає в тому, щоб люди дотримувались посту, оскільки коли хтось би у говіня з'їв скоромне, то падає нетля у його страву, і тоді людина з'їдає її, а потім не зможе вже ніколи поживитися, бо стає "нетлінною".

Якщо характеризувати нетлю та природу її походження, то варто відзначити, що, по-перше, вона є втіленням дохристиянських духів, існування яких християнська церква змушена була визнати, і перетворити на своїх святих, по-друге, вона за своїм виявом відноситься до більш низьких рівнів міфологічної системи²⁵. Для більшості міфологічних систем характерна відносна байдужість багатьох духів у відношенні до поділу на шкідливих чи корисних для людини; добро чи зло, що приносять духи, визначається не скільки їх постійною природою, скільки роллю в

даній ситуації, і, тому така риса духів, як ситуативність – тобто, їх ставлення до людини в залежності від ситуації, є характерною в цілому для слов'янських і, власне, для українських народних вірувань²⁶. Отож, нетля, в даному випадку, не відноситься ні до демонів, ні до духів, а її характер впливу на людину визначається ситуативністю і вона повинна направляти людину на дотримання посту.

Яскравим міфологічним образом гуцулів є Юда, якого можна викликати на Благовіщення і він буде на службі у того чоловіка, який його прикличе. Для цього потрібно 9 днів носити під лівим плечем куряче яйце, і щоб ніхто цього не бачив. Тоді він з'являється перед людиною, що його викликала і звертається до неї: "Дай міні службу чи до музики, чи до грошей, чи до худоби"²⁷. Але тоді така людина запродує свою душу Юді, і може на Благовіщення затесати кіл, вбити його в землю і за це цілий рік у будь-яке свято робити різну роботу і нічого поганого їй не станеться. Крім того, Юда допомагає такій людині на полюванні, зокрема, може привести до свого патрона за роги цапа чи іншу звірину, і буде тримати так довго, поки цей чоловік не вб'є цього звіра. Міфологічні риси має і гуцульський Хведор, який перебуває в хаті перший тиждень Великого посту – Федоровицю. Тоді не можна нічого робити: ні прясти, ні шити, навіть включати світло, щоб йому не згоріла уявна борода. Батьки звертаються до своїх дітей: "Дѣтоньки! Не свѣтътъ, бо Федоръ голый в запечку сидить"²⁸. Особливо не можна в цей час прясти. Але щоб зняти цю заборону, жінки беруть поліно, завивають його у хустку чи просто в скатерку, і кажуть: "Уже Хведора завила, можна ми прести"²⁹. Потім на ранок його розвивають. Це роблять ще з однієї причини – аби родився льон і коноплі. Також на Федоровицю несуть гуцули до церкви святити хліб і він називається Саландарь³⁰. Щось подібне роблять і серби. Цей пісний хліб має забезпечити достаток і мирне та спокійне перебування у пості, щоб в здоров'ї дочекати Великодня.

Якщо розглядати міфологічну природу гуцульського Хведора та Юди, то можна відзначити, що вони належать до категорії домовика, оскільки міфологічна суть цих істот відповідає рисам та ознакам, що притаманні домовику³¹. Бо Юда дбає про збагачення свого господаря, а Хведор постійно перебуває у домі. Але, водночас, вони мають риси, цілком не притаманні для домовика. По-перше, ці істоти не пов'язані з культом предків, оскільки не має на це прямих натяків, по-друге, вони діють в тільки в окремий період календарного циклу – в час ранньої весни, а потім зникають. Це може свідчити про те, що Юда і Хведор є уламками давнього календарно-обрядового культу чи божества, яке було характерним для Гуцульщини. Їх походження може бути й викликано, як вважав М.Коцюбинський, своєрідним міфологічним світосприйняттям та світовідчуттям гуцулів³².

Окремим міфологічним аспектом гуцульської ранньовесняної обрядовості є тема "поганого часу". Суть її полягає в наявності численних заборон, які характерні переважно для ранньої весни. Так, не можна прясти в сиропусний тиждень (останній перед Великим постом), їсти скоромне в говіня, пити ввечері воду, шити та запалювати світло, палити вогонь в час Федоровиці, не робити на Благовісника, бо може вбити дерево³³. Дослідник Гуцульщини Л.Вайгіль намагався з'ясувати причину цих заборон, для цього він опитав велике число гуцулів, і дійшов висновку, що вони самі не можуть подати причину цього, а кажуть, що просто так треба, інакше не годиться³⁴. Подібні заборони діють і в суміжних з Гуцульщиною регіонах, але там менш виражені³⁵. Можливо, давнє міфологічне розуміння перебігу процесів в природі передбачало відмову людини від роботи та їжі, що входило в ритуал зустрічі весни.

Отже, досить характерним явищем для народного календаря гуцулів є тісне переплетення міфологічних елементів з календарними звичаями та обрядами. Тобто, міфопоетика, в даному випадку, є джерелом особливого світовідчуття і засобом вираження локальної ідентичності, що втілюється у календарній обрядовості³⁶. Це яскраво помітно у гуцульській народній культурі, зокрема в ранньовесняній обрядовості. Так, в цей період року в гуцулів спостерігаються різні обрядодії, які, по-перше, практично більше ніде не зустрічаються, а по-друге, містять значний міфологічний компонент. Це, зокрема, присутність в час Великого посту та на свято Благовіщення таких міфологічних істот як нетля, Юда, Хведор; сліди давнього міфу про вмираючу і воскресаючу природу, елементи якого помітні в час свят Стрітення, Теплого Олексі, Благовіщення; залишки культу домашньої худоби і різні обрядові дії в період ранньої весни, що націлені на її плодючість і здоров'я. Охарактеризовані аспекти гуцульської ранньовесняної

календарної обрядовості свідчать про прадавню основу народного календаря гуцулів та значний міфологічний пласт, що в сукупності має відношення до формування певної ідентичності на локальному рівні.

- ¹ Агапкина Т. Мифопоэтические основы славянского народного календаря: Весенне-летний цикл – М., 2002. – С. 18.
- ² Сергійчук В. Пінчук В. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти // Фундаментальні орієнтири науки. Збірник статей за матеріалами проєктів гуманітарного та соціально-економічного напрямів. – К., 2005. – С. 46.
- ³ Агапкина Т. Вказ. праця. – С. 26.
- ⁴ Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів. – Верховина, 2009. – С. 33.
- ⁵ Там само. – С. 36.
- ⁶ Шухевич В. Гуцульщина: Ч.4. – 2-ге видання. – Верховина, 1999. – С. 218.
- ⁷ Там само. – С. 218.
- ⁸ Там само. – С. 219.
- ⁹ Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Видання третє, доповнене і перероблене. – Луцьк, 2007. – С. 120.
- ¹⁰ Там само. – С. 121.
- ¹¹ Боян С. Аграрні мотиви у весняно-літній календарній обрядовості бойків // Вісник Прикарпатського університету. Серія історія. – 2009. – Вип. XV. – С. 108.
- ¹² Костомаров Н. Славянская мифология / М.І.Костомаров // Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994. – С. 238.
- ¹³ Шекерик-Доників П. Вказ. праця. – С. 41.
- ¹⁴ Narasymczuk R. Etnografia polonin huculskich. – Lwow, 1938. – S. 55, 56.
- ¹⁵ Шекерик-Доників П. Вказ. праця. – С. 34.
- ¹⁶ Narasymczuk R. Вказ. праця. – С. 76.
- ¹⁷ Давидюк В. Вказ. праця. – С. 128.
- ¹⁸ Шекерик-Доників П. Вказ. праця. – С. 33.
- ¹⁹ Шухевич В. Вказ. праця. – С. 218.
- ²⁰ Голі-Оглу Т. Роль рослинного семіотичного коду в календарній обрядовості східних слов'ян весняного циклу // Матеріали ІХ міжнар. наук. конф. ["Проблеми зіставної семантики"], (24 – 26 вересня 2009 р.) – К., 2009. – С. 98.
- ²¹ Там само. – С. 100.
- ²² Агапкина Т. Вказ. праця. – С. 32.
- ²³ Шухевич В. Вказ. праця. – С. 214.
- ²⁴ Там само. – С. 215.
- ²⁵ Буйських Ю. Традиційні вірування українців у надприродні істоти: проблема наукових дефініцій // Етнічна історія народів Європи. – 2008. – № 24. – С. 76.
- ²⁶ Там само. – С. 78.
- ²⁷ Шухевич В. Вказ. праця. – С. 219.
- ²⁸ Петрушевичъ А. Общерусскій дневникъ церковныхъ, народныхъ, семейныхъ праздниковъ и хозяйственныхъ занятій, примѣтъ и гаданій – Львовъ, 1865. – С. 32.
- ²⁹ Шекерик-Доників П. Вказ. праця. – С. 37.
- ³⁰ Петрушевичъ А. Вказ. праця. – С. 32.
- ³¹ Буйських Ю. Домовик у традиційних віруваннях українців: походження образу // Етнічна історія народів Європи. – 2008. – № 26. – С. 120, 121.
- ³² Кононенко В. Криворівня і Михайло Коцюбинський / Віталій Кононенко // Криворівня: Матеріали міжнародних наукових конференцій – Івано-Франківськ, 2003. – С. 11.
- ³³ Шухевич В. Вказ. праця. – С. 214; Шекерик-Доників П. Вказ. праця. – С. 40.
- ³⁴ Waigiel L. O huculach. Zarys etnograficzny. – Krakow, 1887. – S. 2,3.

- ³⁵ Герасимович В. Народні звичаї, обряди та пісні в селі Крехові, Жовківського повіту // Правда. – 1893. – Том XVI – XIX. Випуск XLVII – LVIII. – С. 372-381.
- ³⁶ Буряк В. Еволюція міфоархетипів у сучасному інтелектуально-свідомісному контексті // Народознавчі зошити. – 2009. – № 1 – 2. – С. 116, 117.

В статье рассматривается ранневесенняя календарная обрядность гуцулов сквозь призму мифологии. Делается попытка выяснить своеобразные черты мифологической системы гуцульского народного календаря. Характеризируется формирование определенной идентичности на локальном уровне.

Ключевые слова: мифология, календарная обрядность, идентичность, гуцулы.

In the article the calendar rites of early spring of hutsuls through the prism of mythology are examined. An attempt is done to find out the original characteristics of the mythological system of hutsulian folk calendar. Formation of definite identity on the local level is characterized.

Keywords: mythology, calendar rites, identity, hutsuls.